

פרק ראשון – רכישת האדמות בכפר הדו

ביותר משנה מתאריך חתימת ההסכם, וכי איחור בהעברה יחייב את המוכרים ב"דמי נזק" של אלף לירות מצריות לטובת החברה להכשרת היישוב. במקביל לחתימת ההסכם הזה, במהלך שנת 1924, פנו שתי קבוצות לחברה להכשרת היישוב והביעו עניין ברכישת קרקע חקלאית בשרון. היתה קבוצה של יהודים מוילנה, שרצתה לרכוש כ-1,500 דונם, וקבוצה אחרת, מפולין-גליציה, שרצתה 2,700 דונם. האחרונים אף שלחו נציג מטעמם, אשר לאחר סיור בארץ-ישראל הצביע על אדמות אבו-קישק כקרקעות המתאימות ביותר להתיישבותה של הקבוצה. לכאורה נראה כי הדברים הסתדרו להפליא: היה הסכם רכישה מצד אחד, ומהצד השני – יהודים בעלי אמצעים ונכונות לרכוש קרקע, להתיישב ולטעת פרדסים. ואולם שורה של אירועים ותקלות עיכבה את הרכישה בפועל.

כבר בנובמבר 1924, חמישה חודשים בלבד לאחר חתימת ההסכם, חזרו בהם אנשי וילנה מהצעתם וביטלו את הקנייה. חברת הכשרת היישוב, אשר אמצעיה היו מוגבלים מאוד, ניסתה להציע את הקרקע הפנויה לקק"ל; אלא שגם המוסד הזה סבל ממגבלות תקציביות. לעזרתם באה חברת "משק" – חברה כלכלית שהוקמה בפולין בשנת 1923 לשם רכישת קרקעות והתיישבות. החברה הביעה נכונות להקים משקי נטיעות זעירים, כדי למכור אותם ליהודי פולין.

שוב נפתרה הבעיה לכאורה – אבל לא כך קרה. הימים היו ימי תחילת העלייה הרביעית. היתה זו בעיקרה עלייה עירונית, של בעלי מלאכה ותעשיינים זעירים, שפנו ברובם לערים, ובעיקר לתל-אביב. הביקוש לבתים בערים גדל מאוד, ומחירי המגרשים עלו בהתאם. בורבזמן הופיעו גם שליחים של ארגונים שונים וגם של יחידים מפולין, אשר ביקשו לרכוש אדמות חקלאיות לשם התיישבות עתידית. הואיל ושליחים אלה נעזרו במתווכים פרטיים מקצועיים (במקום בחברה להכשרת היישוב), נוצרו לחץ גדול ותחרות אשר העלו מאוד גם את מחירי הקרקע הכפרית.

קונים בלבד

בין המתעניינים בקרקע של שבט אבו-קישק היתה קבוצה של חסידי גור. מתווך פרטי, שפעל בשמם, הציע לשייח' של אבו-קישק מחיר של תשע לירות ארצישראליות לדונם. תמורת המחיר הזה יכול היה השייח' להפר את ההסכם החתום עם החברה להכשרת היישוב, לשלם את הוצאות המשפט אם יוגש נגדו ואת הקנס שיוטל עליו – ועדיין לצאת ברווח גדול. יהושע חנקין ניסה להשפיע על שליחי החסידים לסגת מהעסקה; תחילה באמצעות בוררות, ואחר כך על ידי פנייה לבית-דין רבני במסגרת "דין תורה". החסידים סירבו

האדמות שעליהן הוקם כפר הדו היו, טרם רכישתן, בבעלות השבט הבדוי אבו-קישק. השבט הזה החזיק בשטח קרקע נרחב של 20,000 דונם שהשתרע לאורך השרון – במקום שממערב לו הוקמו הרצליה ורמת-השרון והגיע כמעט עד גבול המושבה פתח תקוה.

במהלך מאורעות תרפ"א (1921) התנפלו אנשי השייח' אבו-קישק – יחד עם ערבי יהודיה, פג'ה, ראס אל-עין ושאר כפריי הסביבה – על המושבה פתח-תקוה במטרה להשמידה. האירועים האלה, שהטביעו את חותמם על תולדות היישוב, זכו להיכלל גם ברשימותיו של אפרים הרץ, שתרגם רבות לחומר הכתוב שעליו נסמך ספר זה.

"אברהם שפירא, ראש השומרים וגיבור ישראל, דהר על סוסתו ליפו להזעיק את האנגלים לעזרת המושבה", כותב הרץ. "האנגלים שלחו אווירון שחג ממעל, זרק מספר פצצות, וכך פוזר ההמון לכל רוח. בתום הפעולה ערכו האנגלים חקירה לגילוי זהות התוקפים. וכאשר התברר כי השייח' אבו-קישק נמנה עמם, הוא נלקח למאסר. לאחר המעשה לא נמצאה אישיות ערבית שתוציא אותו בערבות מהמאסר. בסופו של דבר היה זה אברהם שפירא עצמו ששיחרר בערבות את השייח' ממאסר האנגלים. מאותה נדיבות לב שגילה אברהם שפירא צמחה ידידות כנה ופורה בין השייח' אבו-קישק ושבטו לבין אברהם שפירא והיישוב היהודי באזור."

ואולם החוק עוד לא אמר את דברו. לאחר כישלון אותה התקפה הועמד השייח' למשפט, ובית-המשפט פסק לו קנס כספי גדול. מאחר שלא היה בידו כסף מזומן די הצורך, נאלץ השייח' המובס למכור חלק ניכר מהאדמות שהיו ברשותו – ושחלק מהן היו רשומות על שם האחים דלל, אפנדים שהיו תושבי יפו.

באמצעות נציגה, יהושע חנקין, נכנסה חברת הכשרת היישוב למשא-ומתן בדבר רכישת כ-4,000 דונם מזרוע לגוש הקרקעות של כפר מל"ל, שנרכשו בשלב מוקדם יותר.

חמישית מאדמות אבו-קישק

ב-4.6.1924 נחתם אפוא הסכם בדבר מכירת 4,197 דונם. על ההסכם חתמו יהושע חנקין ונציג החברה להכשרת היישוב הרוכשת את הקרקע, מצד אחד, ומצד המוכרים – האחים דלל (שהיו רשומים כבעלי הקרקע) והשייח' אבו-קישק. מחיר הקרקע נקבע ל-3.5 לירות ארצישראליות לדונם. עוד נקבע בהסכם, כי התשלום יחולק לשני חצאים: חצי יועבר מייד לאחר העברת הבעלות בספרי האחוזה, והחצי הנוותר – שנה לאחר השלמת הרישום. כמו כן הוסכם בין הצדדים כי העברת הבעלות לא תידחה

משק נחום שיפר בתחילתו ב-1930.

הרפת

הבית בראש הגבעה של בריכות הדר

הבית, הרפת והחצר (לפני בניית הבריכה)

הטרקטור הגדול

יישור קרקע בפרדות

תחנת השאיבה בירקון

ההתעוררות המחודשת בענף הפרדסנות הגבירה את העניין באדמות אבו־קישק, והעלתה מאוד את מחיר הקרקע. יהושע חנקין ניצל את התנופה ולחץ על המתעניינים להגיע להחלטה מהירה ולעמוד בתשלומים. הוא העדיף את בעלי ההון ואת אנשי העסקים, הן מפני שביקשו לקנות שטחים גדולים ולא פיסות קרקע בודדות, והן מפני שהיה בידם כסף מזומן לרכישה.

הרוכשים העיקריים

במאי 1927 נחתם חוזה חדש עם השייח' של אבו־קישק ועם האחים דלל. 4,000 הדונם נרכשו במחיר של חמש לירות ארצישראליות לדונם. חנקין הסכים לתת לחסידי גור שש מאות וחמישים דונם בתמורה לתשלום ששילשו לידי השייח' בעבר – כלומר, מחצית הקרקע ששילמו בעבורה. "...עולה להם אמנם כל דונם בערך עשרים לירה, אבל הם עצמם מקווים כי עם התחלת הנטיעה במקום הזה יעלה בהרבה גם ערך אדמתם ויצליחו אולי להציל עוד את כל כספם" – כך סיכם יהושע חנקין את החלטתו בפני מנהל החברה להכשרת היישוב.

בין קוני הקרקע היו ארבע קבוצות וכן יחידים, כמפורט להלן. הרכישה הגדולה ביותר נעשתה בידי קבוצת איזקסון, מוותיקי היישוב ומוותיקי ענף ההדרים. בקבוצה היו צבי איזקסון, דניאל אוסטר, ד"ר דונקלבלום, מנשה בכור, יצחק רוקח ועוד יחידים אחדים. הקבוצה רכשה ביחד כ-1,200 דונם, וסוכם בין חבריה שיחידת הרכישה תהיה בין שבעים לבין מאתיים וחמישים דונם קרקע. בקבוצה השנייה להם בגודלה היו שותפים נחום שיפר, יהודי ציוני ואידיאליסט בעל הון מקנדה, ויעקב הלפרין. יחד רכשו אלף דונם קרקע.

אנשי קבוצה נוספת היו תושבי הארץ – פקידים, מורים, מהנדסים, בעלי מקצוע ובוגרים של בית־הספר החקלאי מקוה ישראל, כולם עירוניים שביקשו לשנות את אורח חייהם ולהתיישב בכפר. הם רכשו חלקות בנות עשרים עד ארבעים דונם, ובסך הכול 325 דונם. קבוצה זו ייסדה את כפר הדר יחד עם פועלי משק שיפר.

בנוסף לכך נמכרו מכלל הקרקעות יותר מארבע מאות דונם לשלושה־עשר איכרים מרמתיים, שרצו להרחיב את אדמותיהם באמצעות הלוואה שקיבלו מצינוי הולנד ובאמצעות עזרה של אריך מוזס, תושב הכפר.

"כאשר באו המייסדים לסייר בשטח, מצאו עליו אוהלים ספורים, וכן רועים אחדים עם עדרי פרות ערביות כחושות", רשם מרדכי רסין, לימים מזכיר הוועד של כפר הדר. "רוב השטח היה מכוסה באביב מרבד עצום של כוכביות. בחלק ממנו זרעו אבטיחים. פה ושם נראו תעלות וגדרות תיל, שרידים ממלחמת העולם הראשונה, וכן היו מפוזרים שם הרבה שיירי פגזי תותחים."

להופיע בפני בית־הדין. בצר לו, הציע חנקין פשרה. הוא ביקש לחלק את הקרקע: מחציתו ליהודי גליציה, ומחציתו לחסידים. החסידים התעלמו גם מהצעה זו.

ב־1925 שילמו נציגי החסידים לאבו־קישק סכום של 11,700 לירות ארצישראליות בעבור 1,300 דונם. את יתרת הקרקע מישכנו למוכר עד שיושג הכסף החסר. דבר הרכישה התפרסם בפולין, והחסידים נקראו לבוא ולהתיישב על הקרקע. בפולין החל מסע לאיסוף הכספים שהיו דרושים להשלמת הקנייה.

אלא שהתכניות השתבשו. בשובם נוכחו השליחים לדעת כי בפולין פרץ משבר. ההתלהבות של החסידים דעכה, ולא היתה שום אפשרות לאסוף כסף מעבר לסכום שהופקד בידי אבו־קישק. כאשר הגיע מועד פרעון המשכנתא, לא נמצא הכסף הדרוש; וכך קרה שבראשית 1927 הועמדו קרקעות אבו־קישק למכירה פומבית.

רבים פנו אל יהושע חנקין לעשות מאמץ מחודש על־מנת לרכוש את הקרקע. הוא הביע נכונות להיכנס למשא־ומתן מחודש עם השייח' של אבו־קישק ועם האחים דלל, אלא שכדי למנוע חזרה על שגיאות העבר החליט הפעם לא לפצל את הקרקע בין גופים שונים. כמו כן קבע חנקין חד־משמעית, כי לא יחתום על ההסכם לרכישת הקרקעות כל עוד לא יבטיח את קנייתן של האדמות על ידי קונים יהודים.

שנת 1927 היתה שנת משבר בעלייה הרביעית. העולים אשר הגיעו באותה תקופה, הן כבודדים והן בקבוצות, סבלו מהשפל הכלכלי שהסתמן ביישוב. בעיר נוצר מחסור חמור במקומות עבודה, וגם ענפי החקלאות שנראו תחילה כבעלי פוטנציאל – כמו גידולי הטבק ומטעי השקדים – הכזיבו. ענף הפרדסים, שמאז מלחמת העולם הראשונה ירד מגדולתו, התגלה בנסיבות החדשות כענף שיוכל להבטיח הכנסה הוגנת למשקיע, ולהיות גם מקור פרנסה לחלוצים מחוסרי העבודה. בד בבד התברר גם כי קרקעות החול־חמרה בשפלת החוף ובשרון, אשר התגלו כבלתי מתאימות לגידולי גרעינים, יכולות להתאים ביותר לפרדסי הדר. החיסרון של ענף הפרדסים היה, כמובן, הצורך בהשקעה גבוהה, וכן תקופת הזמן הארוכה שבין נטיעת הפרדס ועד לקטיפת הראשון וההכנסות ממנו. היה ברור כי ההשקעה בענף ההדרים תלויה ברצונם הטוב של בעלי האמצעים, שבידיהם היה כסף פנוי להשקעה לטווח ארוך, ובנכונותם להשקיע כסף זה.

שטחם של הפרדסים היהודיים בשנת 1923 היה 6,000 דונם. בין 1924-1926 ניטעו עוד 6,000 דונם, ואילו בשנת 1927 בלבד נוספו עוד 6,000 דונם פרדסים. המשקיעים הראשונים היו הפרדסנים הוותיקים, שהשקיעו את הכנסותיהם בנטיעת פרדסים חדשים. במשך הזמן נוספו אליהם יהודים בעלי אמצעים, שהבינו כי מדובר בענף מבטיח. גם משקיעים יהודים מחוץ־לארץ החלו לגלות עניין בענף.

האלף של שיפר והלפרין

נחום שיפר ויעקב הלפרין היו מהגדולים בבעלי הקרקעות במקום. מאלף הדונמים שרכשו העמידו מאה ושלושים דונמים לרשות כפר הדר. כשמונה מאות הדונמים הנותרים של שני השותפים עובדו בנפרד – יהושע חנקין בכבודו ובעצמו דאג לרכוש ולמטעים לבקשת הבעלים.

פעילותו של נחום שיפר בכפר הדר היתה משמעותית ביותר, והיו לה השלכות על התפתחותו של המקום. במשקו של שיפר, שלא כמשקים האחרים, פותחו מיד בהתחלה לא רק הפרדסים ומטע בננות ליד הירקון – אלא גם לול ורפת, וכן נעשו ניסיונות ראשונים לגדל תפוחי אדמה.

במידה רבה היה שיפר מי שקבע את האופי של כפר הדר, מפני שיצר עובדות ראשונות בשטח. כוונתו היתה ליישב את הפועלים הקבועים שלו בחלקות קרקע שיקצה וימכור להם בתשלומים מתוך השטחים הנרחבים שהיו בבעלותו. תחילה הוסיף שיפר להתגורר בתל-אביב, ושכר מנהלי עבודה שפיקחו על המשק ופועלים שעבדו בו. ואולם גם כשהתיישב בהדר ב-1931 לא ניהל את רכושו ואת מטעיו בעצמו, אלא עשה זאת באמצעות מנהלי העבודה – עשהאל צוקרמן ושלוש סברדלוב, סגנו. מאחר שהיו בני המושבה גדרה, השתדלו שני אלה לגייס פועלים גדרתיים נוספים; אך בין הפועלים היו אנשים נוספים, חלוצים

נחום שיפר בעבודה בשדה.

פועלי משק שיפר בגמר עונת העבודה 9.11.30 יושבים: שני משמאל אפרים הרץ ושלישי יוסף אוהביה. הפועלת היחידה – מרים כספי.

פועלי שיפר ומתיישבי הדר
מבקרים בבית שיפר.

"משלתל הדרים גדולה היתה בסביבות כפר-סבא למטרת נטיעת פרדסים. קיבלתי את חלקי בשתילי הדרים, ונטעתי אותם על אדמתי. הדר היתה רשומה כאגודה בע"מ, וכל צרכן של מים היה חייב לרכוש מניה. גם אני רכשתי מניה לכל דונם כדי שאקבל את חלקי במים."

כרבים אחרים, לא היה מונס מזורי בעל אמצעים ומזומנים לשלם בעד המניה, ולכן נתן שטר חוב. "כשחזר השטר שלי ולא נפרע, מספר מונס, "בא המזכיר עם השטר החוזר. ישבתי אז במטבח של רוחני בחברת עוד פועלים שעבדו ב'גן יעקב'. הייתי מרוכזי הקרקעות של שיפר, והרגשתי שהנה עוד רגע אני נחנק מפרוסת הלחם. מיהרתי אל אחד המתיישבים, שהלווה לי את הכסף שהיה דרוש לי לתשלום השטר. וכדי לשלם למלווה הזה – לויתי מחבר אחר... אבל בסופו של דבר עמדתי בזה ופרעתי לכולם."

מונס אכן עמד בזה, אבל משק שיפר נותר – עד היום! – רק בזיכרונם של הוותיקים. ועוד זכר לו נותר בכפר הדר: הבית הגדול שבנה שיפר על הגבעה ליד בריכות המים – שנבנו אחר כך – ונרכש עלידי עיריית תל-אביב. משנות ה-40 שימש הבית כמוסד לנערים קשי חינוך. האחראי על המקום הזה צבי גבעתי, ואילו יריב אורן – שכבר בגיל ארבע-עשרה היה בעל מוניטין של ספורטאי – העביר להם שיעורי ספורט. גם היום משמש המבנה הזה את עיריית תל-אביב; הוא מאכלס נערו במצוקה "בית הנערה" – ומוסד לילדים בשם "גבעת הוד".

הטרקטור הקטן במשק שיפר ועליו מונס ונציגי משפחת שיפר 1930.

ועולים חדשים כאחד. ואולם, במשך הזמן התברר כי עסקיו של נחום שיפר נפגעו בשל ניהול בלתי יעיל, ונקלעו לקשיים כספיים. ההשקעה בפרדס הגדול בלעה את כספו, משבר הבורסה בניו יורק פגע בנכסיו שבחוץ-לארץ, ובראשית שנות ה-30, כשהתרחב המשבר הכלכלי העולמי – נפגעו גם עסקיו בקנדה, והוא הוכרז כפושט רגל. "יהודי עם לב ציוני חם היה שיפר," אומר עליו מונס מזורי, מראשוני הפועלים שעבדו אצלו. "הוא התעניין הרבה במה להשקיע את כספו, והיה שואל 'ווי מאכטמען דו אביסעל געלט?' [בידיש: איך עושים כאן קצת כסף?] היו שאמרו לו כבר אז, 'אז מען ברינגט דא אסאך, מאכטמען אביסעל' [בידיש: כאשר מביאים לכאן הרבה (כסף) עושים מעט]. ובאמת, עוד לפני שהפרדס החל להניב נכנס שיפר לחובות, אמצעיו אזלו והוא מסר את כל רכושו לבנקים."

ההידרדרות נתנה את אותותיה גם במשק שהקים בהדר. התשלומים לפועלים השכירים לא שולמו במועד; לפעמים עברו חודשים עד שהפועלים קיבלו את שכרם. היו הרבה דחיות ועיכובים והבטחות, וההתמרמרות בקרב הפועלים היתה רבה. בלחץ בעלי חוב מכר אפוא שיפר את מרבית קרקעותיו לבנקים שנשו בו, אבל המשק בהדר נועד לסוף אחר. בין שהבנקים יזמו זאת ובין שהיתה זו השתדלות מיוחדת מצדו, העובדה היא שלפועליו הקבועים של שיפר התאפשר לרכוש חלקות ולהתיישב בהן. רבים זכו אפוא בחלקות אדמה במחיר נוח, יחסית, בעקבות המהלך הזה – והקימו עליהן משקים משלהם.

סיפורו של מונס מזורי

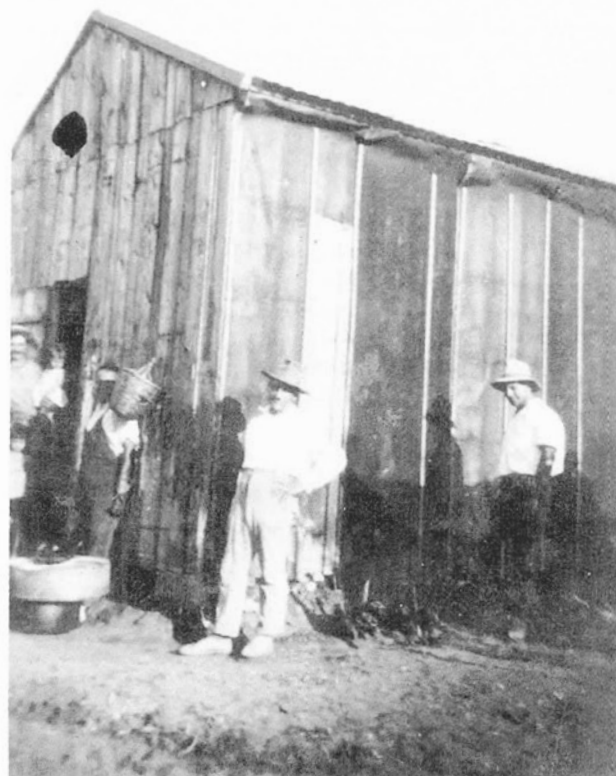
מונס מזורי היה אחד הפועלים הללו. כוונתו המקורית היתה להתיישב במושב חרות, ליד תל מונד, אבל מאחר והזדמן לו לקבל את הקרקע בהדר במחיר נמוך, יחסית – התיישב במקום. "קיבלתי את האדמה תמורת חוב שהיה חייב לי משק שיפר, בתוספת סכום כלשהו מצדי – וכך יצא ששילמתי חמש-עשרה לירות לדונם," הוא מספר.

הטרקטור הגדול במשק שיפר ועליו מונס ומשפחת שיפר 1930.

פועלי לב ומתיישבי הדר: צ'רבוניץ, רסיס, דוד פלג, ניסן כהן, ברזין, אפרים הרץ.

צריף המחסן הראשון בפרדס אבטיחי, המצולם במרכז.

מבט כללי של הדר ב-1929 מצולם מגבעת בית העם בכיוון בית שיפר הנראה באופק. הבריכה טרם נבנתה, מימין הרפת של שיפר; משמאל הצריף של משפחת גוטליב. מקרוב הפרדסים הצעירים של קלריך ואבטיחי, כעת רחוב המנחם. מעל הפרדס ערימות חוטי תיל משרידי מלחמת העולם הראשונה.

אפרים כהן מבקר בפרדסו ב־1931.

ביקור גב' חנה קלריך בפרדסה, יוני 1930.

אבטיחי (מימין) מבקר בפרדסו ב־1930.

ביקורו של מנשה כהן בפרדסו בהגיעו לביקור מחו"ל ב־1934.

